

ЛЮБОВ ЯНОВСЬКА

Музично обдарована Любов Щербакова (30 липня 1861 р. – 1933 р.), відома як письменниця Любов Яновська, замолоду була змушена зробити життєвий вибір: або артистичне майбутнє (принц Ольденбурзький, відвідавши Полтавський інститут шляхетних панянок, запропонував обдарованій неабияким голосом студентці стипендію для навчання в будь-якій консерваторії світу), або література, що стала справжнім покликанням, компенсацією їй не зовсім вдалого заміжжя. Перші її твори були російськомовні (“Деньги старика Афанасия”, “Иванко”). Після драми-феєрії “Відьма” на фольклорному матеріалі, музику до якої написав М. Лисенко, Любов Яновська впродовж 1890 – 1895 рр. випробовувала свій талант у прозі, переважно в оповіданнях із народного життя, написаних за вимогами реалістичного письма та народницького світоуявлення, переосмислювала народнопоетичну творчість (“Розбійники”, “Солдат у пеклі”, “Михайлове чудо”, “Торба”, “Зарік куми Горпини” – інша назва “Зарік куми Тетяни” тощо). Вона не наважувалася їх друкувати, та й не завжди зустрічала сподівану підтримку. Деякі її твори мали наслідувальний характер. Принаймні оповідання “Як баба Лепестина карасіру [гасу – Ю. К.] добувала” (“Баба Бісмарк”) – пізніша назва “Як Лепестина карасіру – добувала” дублювало стилістику діалогії про бабу Палажку та бабу Параску І. Нечуя-Левицького. Оповідання “Дарочка” демонструвало сліди учнівства з Марка Вовчка, хоча в порівнянні з макабричною героїнею повісті “Інститутка” панночка в інтерпретації Любові Яновської постала вередливою дівчиною, найменші примхи якої притьмом виконувалися.

За сприяння М. Кононенка Любов Яновська дебютувала оповіданням “Злодійка Оксана” на сторінках журналу “Зоря” (1986. – Ч. 13–14). Головна героїня, зазнавши гіркого сирітського хліба, позбавлена перспективи на повноцінне людське життя, має на собі карб фатальності, проте намагається чинити спротив неприхильній до неї дійсності. Ставши покриткою, не маючи зла на Олексія, що насміявся з неї, Оксана вирішила утвердити себе як особистість у власній дитині. Можливо, вона сама винна в поглибленні власного безталання, спокусившись під час мамкування в Іллі Прокоповича на дитячу сорочку та шапочку, подаровану малому Микольці, якого щойно доглядала, для свого сина Трохимця, тому потрапила до острогу. У дидактичному оповіданні розкривається сутність євангельського принципу “не кради!”, строгим послідовником якого виявився священник та інші персонажі, на протигагу вчителів, котрий безуспішно силкувався виправдати жінку, з’ясувати мотиви її вчинку.

Так само приреченими на безвихідну ситуацію почуваються персонажі оповідання “Смерть Макарихи” (1900), позбавлені права навіть на смерть: убогий Макар Грабенко не може поховати свою дружину Тетяну, тому що потрібен дозвіл отця Ардаліона за умови, коли згорьований чоловік заплатить йому за обряд. Урешті герой змушений продати за безцінь телицю, лишаючи себе й осиротілих дітей без майбутньої годувальниці. Письменниця лише показала прірву деморалізації панівної російської православної церкви, яка

втратила шлях до Бога, властивості духовного подвижництва, але й цього було достатньо, щоб конфесійні ієрархи впізнали себе в дзеркалі її твору. Їхнє невдоволення докотилося до синоду, тому Любов Яновська 1905 р. не могла перевидати оповідання, про що її повідомляв цензор Борисов, хоча отримала дозвіл на передрук оповідань “Ідеальний батько” й “Олена”. Обидва твори порушували проблему етики, торкалися істотних сторін людського існування. Принаймні іронічна назва оповідання “Ідеальний батько” дає ключ до розуміння деградованого дідаччя Петра Івановича з його подвійними життєвими стандартами. Успадкувавши епілептичну недугу, він передав її рідному синові, котрого намагається вирятувати, на відміну від інших синів-байстрют, обдарованих ним цією ж хворобою.

Персонажі багатьох творів письменниці перебувають під знаком фаталізму, що, наче зашморг, нависає, наприклад, над Микитою (“За високим тиним”). Сирота, обікрадений із дозволу громади опікуном Кузьмою, спромагається врешті-решт стати на ноги, звести хату, одружитися, але його жінка Одарка зраджує йому з коханцем, умирає дочка, гине син. Микита, лишившись з онукою, прагне відгородити її від лиховісного довкілля, учить її ненависті до світу, нарешті вирішує втопити себе й дитину. На щастя, їх урятував сусід Яків, що спонукало героя переглянути свої погляди на життя.

Іноді письменниця примушує персонажів пережити гостру кризу, аби побачити речі такими, якими вони є. Це властиво моральному максималісту, лісничому Гарасиму, котрий ревно оберігав панські угіддя, навіть синові не дозволив узяти деревину, щоб полагодити хату (“Лісничий”). Його шокувало, коли він побачив у панській кухні, “як палала його дубина”, усвідомивши, що то нищиться не лише його праця, а й “краса Бердиківщини”. Бунт лісничого цілком умотивований, як і протести проти абсурду буття Меланки, котра заперечувала світову неправду (“Сирота”), або Ївги, згорьованої через передчасну смерть дочки (“Горе”), або Ганни, що тяжко переживала каліцтво сина Івася – кару Божу (“Івась”).

Письменниця дотримувалася традиційної, реалістичної манери письма, іноді розбавленої романтичними нюансами. В образах знедолених, переважно селян, письменниця намагалася знайти індивідуальні риси характеру. Іноді вона зважувалася вийти за межі усталеної тематики, порушуючи, наприклад, ґендерну проблему, властиву жіночій прозі кінця ХІХ ст. Так в оповіданні “Два дні з життя” (1905), що має автобіографічну основу, розкрито конфлікт патріархального соціуму з тенденціями феміної емансипації: обдарована артистичними талантами Ганна Михайлівна наштовхнулася на спротив чоловіка Миколи Івановича, тільки-но він почув про бажання дружини поїхати за кордон на навчання; це призвело до суїциду героїні.

Любов Яновська мимоволі полемізувала з поширеними уявленнями народницького та прихильного до соціалізму письменства, удаючись до прийомів деміфізації робітництва на прикладі образу підмайстра, електротехніка Івана Архиповича Саленка (“Серед темної ночі”). Перечитуючи газети, він дійшов висновку, що будь-яка партія, скільки б вона не жонґлювала демагогічними гаслами, байдужа до трудящого. Тому герой, покладаючись на свій практичний розум, облаштовує життя своєї родини, скептично споглядає перебіг революції, яка немов би виборює йому права. Так само скептично він ставиться до маніфесту конституції, розуміючи, що народ завжди виживав самотужки, поза державою, вона ж ніколи про нього не дбала. Івану Архиповичу лише закортіло в тривожний час соціальних збурень погадати на картах власну і синову долі. Курйоз із зброєю, яку вилучив у Саленка родич, водночас городовик, так і не зробив із головного героя революційного діяча.

Особливе місце в прозі Любові Яновської посідають магіральні персонажі, відірвані життєвими обставинами від рідних берегів, нездатні пристати до інших, нових. Їхня екзистенційна драма полягає в ненастанному поневірянні, у травмованій самосвідомості приречених бути чужими серед своїх, але ніколи не стати своїми серед чужих. Така хитка дорога випала Прісці Гусаковій з оповідання “Городянка” (1897 – 1900), безталанна доля якої типологічно схожа на долі жіночих персонажів повісті “Бурлачка” І. Нечуя-Левицького або роману “Повія” Панаса Мирного з тією різницею, що героїня Любові Яновської не знайшла собі чулого благодійника або не стала проституткою. Пріська розуміла безвихідь животіння в сільському замкненому колі, прагнула простору для реалізації амбітних інтенцій, дарма що мусила борстися в наймитському урбанізованому світі чи то в генеральші, чи то в гонористої пані Куракіної, чи то в розбещеного пана Рибалкіна. Підступно одурена родичами в одруженні з безвольним чоловіком-писарчуком, вона мала силу волі порвати з патріархальними звичаями. Її не влаштовувала інерція безцільного існування, властива матері та сестрі: “Хто та й чим віддячить їй за потрачені роки праці?.. Тепер вона при здоров’ю, а через двадцять років буде нездатною нікуди ганчіркою. <...> Чи варто було родитися, чи й варто жити? Звичайно не варто!”.

Письменниця оминає банальне протиставлення села й міста, бо принадний своїм позірним комфортом урбаністичний простір жахає холодом відчуження. Недарма “щільно позачинені віконниці та двері, залізні дахи, перемішаний з грязюкою навкруги сніг” нагадують Прісці “самих господарів тих будинків: кам’яні серця, як оті муровані стіни; холодний розум, як оті залізні дахи зимньою добою; також нечисті думки, прикриті гарними словами, – як ота глибока грязюка, припорошена білим непорочним снігом”. Можливо, тому знедолена жінка намагалася бодай на мить забути своє поневіряння в Палагеї Тихонівни серед тих, хто знаходив розраду в п’яних ігрищах. Визначальною інтригою в повісті стала проблема пошуків людської ідентичності, адже головна героїня, “блудна дочка”, змушена була, утративши етноментальні основи буття, вернутися-таки додому важко хворою на сухоти, аби вмерти, лишивши свою дитину без майбутнього.

У доробку Любові Яновської зберігається низка великих рукописів, написаних у реалістичному стилі. У художньо-публіцистичній повісті “З щоденника” відтворено рефлексії інтелігентної дівчини Катрі, розчарованої царським маніфестом. Письменниця мала намір створити автобіографічний роман “Історія її серця”, але написала лише першу частину про гімназійні роки. Сповнений суперечливими тенденціями після поразки революції 1905 р., політично заангажований роман “Гасло” був означений конфліктом модних соціалістичних та національних ідей. Роман “Дійсний господар” порушує проблему драматичної, іноді фатальної незбіжності людських намірів та результатів їхньої діяльності, унаочнену в образі дідича Василя Павловича Гробницького. Філантроп марно сподівався за допомогою новітньої техніки та гуманного режиму праці підвищити культуру хліборобства в тогочасних селян. Він зазнав краху, спродавши господарство за безцінь заможному, інтелектуально обмеженому Орендаренку.

Любов Яновська поступово наближалася до естетики нового конкретно-історичного напрямку, що поглиблювало напругу сецесійної вдачі письменниці. У повісті “Тайна нашої принцеси” висвітлена драма митця в споживацькому соціумі з патріархальними традиціями, яким музично обдарована Тетяна зважилася зробити виклик: “Я сама своєю душею відчуваю своє призначення, передбачаю ту красу, на яку я можу звестись у мистецтві”. Воно стало для неї сенсом життя, спірітуалістичним одкровенням. Вона молилася “без слів”

на твори Л. Ван Бетховена, Рафаеля Санті, В. Шекспіра, “кожним атомом душі, серця, тіла” дякувала природі за те, що створила її здатною “відчувати всяку красу”. Дівчина переробила комірчину в запущеному поміщицькому саду на своєрідний храм, заповнивши його портретами композиторів, поетів, скульпторів. То був її таємний прихисток від утилітарного світу, від рідної, колись заможної родини, що після смерті батька переживала обвальний розпад, якого не могла зупинити лагідна мати, неспроможна вгамувати непорозуміння з дітьми. Тому не витримало її добре серце, не викликавши у них жалю. Кожен із них судомно шукав виходу з глухого кута безперспективного існування, покладаючись тільки на себе, тому асоціювався зі старим, давно недоглянутим садом, де “всяке дерево, і всякий кущ міг рости, як хотів, скільки хотів”. Утаємничена в дивосвіття мистецтва, ставлячи під сумнів логоцентричні схеми постренесансної доби, Тетяна схильна годинами спостерігати за жайворонком чи голубом у блакиті, але не годна сприйняти аероплан як штучний винахід раціоналізованої цивілізації.

Відсутність збіжності горизонтів між митцем і прагматичним соціумом, між принадами “мистецтва для мистецтва” та реаліями художньої дійсності стала лейтмотивом неопублікованої повісті “Барвінок”, переповненої настроями тогочасної жіночої прози та любовними інтригами, конфліктом між лібідозними поривами й сублімаційними осяннями. Подружжя – Марія Михайлівна й Антон Петрович – почувалося щасливим, доки в їхній родині не поселився художник Скоринський, який помітив малярський талант жінки, радив їй вчитися. Переїхавши до Риму, він запросив її до цього міста. Після важкого сімейного скандалу, Марія Михайлівна нарешті опинилася за кордоном, аби опанувати секрети живопису. Вродлива жінка спокусила Скоринського й набула собі ворога, не побажавши стати його коханкою, тому він помстився їй під час оцінювання її картини. Не витримавши його висміювань, тяжко переживаючи творчий провал, доведена до божевілля Марія Михайлівна помирає в лікарні. Присудом Скоринському звучать осудливі слова дочки художниці: “<...> Ти не вартий гілочки барвінку, і серед гімнів, що співатимуть тобі поборники чистої краси, завжди вчуватиметься божевільний регіт неньки”. Символ квітки має амбівалентне значення, стосується смерті й водночас вічної молодості, але другий семантичний компонент у творі звучить як гірка іронія. Любов Яновська попри прихильність до традиційного прозописьма порушила ті ж питання, що й Ольга Кобилянська, тому є підстави виявити типологічну схожість між героїнями в контексті раннього модернізму. На жаль, письменниця замовкла після 1916 р.

Отримано 2 червня 2019 р.

м. Київ